

Kyrkohistoriska teman och rörelser. Jag tänker här på sådana artiklar som Charismatic Movement, Children of God, Christian Countercult Movement, Cistercian Order, Cluniac Order, Conservative Judaism, Conversos, Church Councils, Dialectical Theology, Docetism och Donatism. Här är ofta den receptionshistoriska relevansen inte så tydlig. Om något ska reduceras så kan det ske här. Även en del andra allmänna teman såsom Charity, Civil Religion, Christmas, Cleric and Clergy and Dance skulle kunna förminska.

Utöver dessa områden finns också artiklar om Bibelns historia som också i viss mån hör till Bibelns receptionshistoria (handskrifter, översättningar, exegetiska analysmetoder och skolor, allmänna bibelrörelser med mera). De kan vara värdefulla i sig men deras receptionshistoriska värde utvecklas inte. Det finns mycket att skriva om Bibelns historia som för mig inte i direkt mening behöver tillhöra Bibelns receptionshistoria.

Volymbalansen mellan olika artiklar är svår att bedöma. Men även i volym sex får Ziolkowski jämförelsevis stor plats. Behöver man skriva sammanlagt 31 spalter om hundar? Jag har läst många av de längre artiklarna. De är bra. Flera av författarna har behandlat sina ämnen i böcker som publicerats de senaste tio åren.

Med dessa tre ovan nämnda recensioner har jag utförligt presenterat det nya uppslagsverket EBR. Det finns flera skäl till fortsatt presentation och analys av de receptionshistoriska artiklarna, det mest nya i EBR, och då diskutera urval och innehåll som inte kunnat få någon större plats i det jag nu skrivit.

Birger Olsson,
Professor emeritus, Lund

Marius Timmann Mjaaland, *The Hidden God. Luther, Philosophy and Political Theology*. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press, 2016. 233 sid.

Quae supra nos – nihil ad nos! ”Det som övergår oss, angår oss inte.” Detta bevingade ord, som ibland tillskrivs Sokrates, använder Luther i *De servo arbitrio* (WA 18, s. 685) för att göra en åtskillnad mellan Gud såsom han har bundit sig själv till sitt ord och framträder i skriften, och Gud såsom han är i sig själv, i sitt eget fördolda majestät. Talet om den fördolde Guden har i sin tur dels handlat om Guds fördoldhet i strängt metafysiskt hänseende – det vill säga att Guds innersta vilja och väsen är oåtkomliga och därför inte ska utforskas – dels om att Gud verkar fördold under motsatser (*sub contrariis*) – Gud segrar genom att dö, visar sin kärlek genom vreden på korset och så vidare. Guds fördoldhet *sub contrario* sammanfaller således med Guds uppenbarelse, och i det avseendet visar Gud sig för oss som en kärleksfull Gud.

Bland 1900-talets teologer har läran om den fördolde Guden varit föremål för en omfattande diskussion. Eberhard Jüngel hör till dem som har understrukt att vi bör ta ordspråket på allvar och hålla oss borta från spekulationer om den i metafysiskt avseende fördolde Guden. Han betonar att vi känner Gud genom Guds nådiga handlande. Gud är fördold när han verkar genom det som förefaller vara i motsats till vem Gud är – som till exempel i Jesu lidande och död. Gud själv är alltså inte fördold, utan det som vi i strikt mening bör tala om är ”*opus dei absconditum*” – Guds fördolda handlande.

Marius Timmann Mjaalands *The Hidden God* har en vidare ambition än att gå in i den konventionella teologiska diskussionen. I stället vidgar sig undersökningen mot en filosofisk diskussion av den kritiska potentialen i talet om den fördolde guden hos Luther, framför allt i texter som Heidelbergdisputationen (1518) och *De servo arbitrio*. Mjaaland lägger medvetet ett visst avstånd mellan sin undersökning och den aktuella historiska och systematisk-teologiska diskussionen för att i stället låta den kontinentala filosofiska traditionen gå i kritisk dialog med en filosofisk läsning av Luthers tal om den fördolde Guden. *Deus absconditus* sätts i relation till bland annat Heideggers metafysikkritik, Kants transcendentalfilosofi och Nietzsches och Derridas tänkande. Samtidigt är studien inte i strikt mening genealogisk, utan strävar efter att skapa en konstruktiv och ofta kritisk dialog mellan Luthers tänkande och nutida filosofi. Mjaaland tydliggör till exempel relationen mellan de metafysikkritiska implikationerna av *deus absconditus* och Kants kopernikanska vändning. Den fördolde Guden framstår som ett slags gränsbegrepp bortom vårt vetande och Gud kan egentligen endast kännas i uppenbarelsens fenomenvärld som struktureras av skriften (*claritas scripturae!*). Samtidigt som de intressanta parallellerna blir föremål för diskussion, blir det också tydligt att syftet är att låta läsningen av Luthers text stå i fokus för den filosofiska reflektionen.

Att Martin Luther var en mer avancerad filosof än vad vare sig han själv eller eftervärlden riktigt velat erkänna har blivit alltmera klart, och Mjaalands, i ordets allra bästa mening, originella läsning av *deus absconditus* visar hur Luthers tänkande kan träda in en fruktbar dialog med kontinental filosofi. Men det som gjort mest intryck på mig personligen är hur Mjaaland genom en skarpsinnig läsning visar hur texter som Heidelbergdisputationen och *De servo arbitrio* är av direkt relevans för förståelsen av Luthers politiska teologi. Hur kommer det sig till exempel att Luther kan tillåta sig att vara rent vulgärt kritisk mot sin samtids kyrkliga överhet, medan han uppmanar de upproriska bönderna till underkastelse? Hur kommer det sig att de apokalyptiska dragen i Müntzers teologi kan avvisas, liksom naturligtvis de romersk-katolska försöken att identifiera Luther som antikrist, samtidigt som Luther

själv inte tvekar att använda sig av apokalyptiska tankefigurer?

Dessa problem i Luthers texter kan, om inte lösas så i varje fall tydliggöras genom att den metafysikkritiska potentialen i *deus absconditus*-tanken tillåts spela en roll i läsningen. Luthers tal om den fördolde Guden är ett avvisande av att maktanspråk – religiösa såväl som politiska – kan förankras i en för oss tillgänglig gudskunskap. Luthers metafysikkritik – i Mjaalands läsning – innebär förvisso inte ett avvisande av all metafysik, men väl ett destabiliserande av metafysiska tankefigurer. Därför blir skriften – eller kanske mer pregnantly uttryckt *det skrivna* – central. Det finns en rörelse bort från det essentiella till det skrivna, till fenomenen.

Luthers problem med de politiska läsningarna av apokalyptiska texter i såväl en romersk-katolsk som en radikalreformatorisk kontext är att de på olika sätt domesticerar Gud. De romersk-katolska läsningarna bygger på tanken att det är kyrkan som sitter på nycklarna till den korrekta läsningen, medan Müntzers läsning med Mjaalands ord kan förstås som att den fördolde Guden identifieras med revolutionen. Luthers egen polemik blir inte begriplig om inte tanken på Guds fördoldhet tas på allvar. Det brutala och vulgära i Luthers texter kan därmed (även om det inte nödvändigtvis var hans egen intention) läsas som ett slags satir (s. 173).

En av de centrala uppgifter som Mjaaland ålägger sig själv är att visa hur Luthers förståelse av *deus absconditus* kan bidra till en nutida reflektion om tänkandets villkor i allmänhet och om villkoren för ”att tala eller inte tala om Gud” (s. ix). Det råder ingen tvekan om att boken lever upp till denna ambition. Som läsare kan vi med förväntan se fram emot den planerade andra volymen av undersökningen.

Thomas Ekstrand,
Docent, Uppsala

Nehemia Moshi, *Stretching the Drum Skin. An Analysis of Power Relations in Leadership Development and Succession in the Evangelical Lutheran Church in Tanzania – Northern Diocese 1942–1993*. Åbo: Åbo Akademi University Press, 2016. 286 sid.

Även om majoriteten av världens kristna befunnit sig utanför västvärlden sedan 1980-talet reagerar teologisk forskning tämligen trögt på denna förskjutning av kristendomens tyngdpunkt. När det gäller missionshistoria har västerländsk forskning tidigare fokuserat på individuella (manliga) missionshjältar medan nyare forskning lyft upp andra aktörer såsom kvinnor och missionsskurkar. Perspektivet har samtidigt växlat från individen till organisationer såsom missionssällskap och samhällen, där de lokala aktörernas roll lyfts fram, oftast genom studier skrivna av forskare från

samma kulturbakgrund. I linje med den nya inriktningen som ställer just den lokala aktivismen i centrum är Bengt Sundklers och Christopher Steeds monumentala verk *A History of the Church in Africa*. Denna inriktning medför att det inte längre är möjligt att bedriva forskning enbart utifrån europeiska språk samt att även muntliga källor måste beaktas. Arbetet med historisk metodologi kring denna förändring tycks dock än så länge inte kommit särskilt långt. Den metodologiska frågan gäller inte enbart relationen mellan skriftliga och muntliga källor utan också betydelsen av kulturskillnaderna: Intervjuer, som mycket av denna forskning bygger på, är högst avhängiga av kulturella uttryckssätt.

Nehemia Moshi, en tanzanisk teolog som nyligen disputerat i kyrkohistoria vid Åbo Akademi, passar alltså väl in i den sakta ökande trenden som går i takt med kristendomens globalisering. Hans avhandling, som behandlar norra Tanzanias lutherska kyrkas historia, bygger huvudsakligen på arkivmaterial och muntliga källor i Tanzania även om han också tagit del av västerländska arkiv.

När synvinkeln är tanzanisk är det knappast överraskande att frågor om maktförhållanden hamnar i fokus. Dessa brukar vara en öm punkt i relationen mellan afrikanska kristna och västerländska missionärer liksom lokala kristna sinsemellan, något som blir förståeligt med tanke på den stora roll tanzaniska kyrkor spelar i fördelningen av ekonomiska resurser från både lokala källor (kollekt, gåvor, inkomst från kyrkliga projekt och så vidare) och källor utanför Tanzania (bidrag till mission och utvecklingsarbete). Därtill kommer även den stora sociala och politiska betydelse som kyrkor har i Tanzania, samt den specifika kontexten, karakteriserad av ytterst begränsade resurser.

Författaren beaktar dessa maktstrukturer genom att behandla tre historiska epoker och de mest akuta kyrkliga frågorna under epokerna: Byte av kyrkans ledarskap från vita missionärer till afrikanska kristna (1943–1958), utvecklingen som ledde till att man lämnade den synodala strukturen och konsekurerade en biskop (1959–1969) och sist, kyrkans etniska splittring och kampen över frågan om kvinnors ordination (1970–1993). Med tanke på bredden av dessa teman är det lätt att förstå att det inte är möjligt att gå särskilt djupt i respektive ämne.

Moshis behandling av maktstrukturer är konstruktiv i den bemärkelsen att han inte målar en enkel bild av koloniserade afrikaner och förtryckande missionärer utan tar fram flera nyanser. Han visar hur olika afrikanska intressegrupper spelade sina egna politiska spel både under och efter kolonialtiden och hur i vissa fall afrikaner och västerlänningar formade allianser med varandra. Som två exempel kan man lyfta fram den amerikanske missionären Elmer Danielson och hans stöd till den lokala rörelsen som tog frågan om den brittiska kolonialadministrationens annexerande av god åkermark i Meru-området ända till Förenta na-